



UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Herdenkingscultuur en jongeren

van Ginkel, R.

Publication date

2016

Document Version

Final published version

Published in

1 Wereldoorlog 2: jongeren en de toekomst van herdenken

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Ginkel, R. (2016). Herdenkingscultuur en jongeren. In W. D. Visser (Ed.), *1 Wereldoorlog 2: jongeren en de toekomst van herdenken: Verslag conferentie 14 mei 2016* (pp. 14-19). Werkgroep 1WO2. https://www.1wo2.nl/sites/default/files/domain-34/documents/congresverslag_2016-34-1486035210387903441.pdf

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

1 WERELDOORLOG 2

Jongeren en de toekomst van herdenken

Herdenkingscultuur en jongeren

Rob van Ginkel

INLEIDING

Het is vandaag, 14 mei 2016, exact 76 jaar na het Duitse bombardement op Rotterdam, dat het leven aan vele honderden burgers kostte. Hoeveel precies? We weten het slechts bij benadering. De meeste schattingen lopen uiteen van 850 tot 1150 doden. De namen van de omgekomen burgers zijn veelal onbekend en het jaarlijks herdenken van het bombardement gebeurt pas sinds enkele jaren. Dat Duitse bommen op diezelfde veertiende mei 1940 in minstens zeventien andere plaatsen nog eens ruim 100 dodelijke slachtoffers maakten weet men meestal alleen lokaal en in kleine kring. Getroffen werden onder andere Den Helder (24 doden), Alphen aan den Rijn (19), Koudekerk (14), Hazerswoude-Rijndijk (10) en Etten-Leur (10). Deze tragedies worden nooit afzonderlijk herdacht. 'Collectieve' herinnering is, kortom, doorgaans een zaak van weinigen en gezamenlijk herdenken van specifieke gebeurtenissen allerminst vanzelfsprekend.

En dat geldt niet alleen maar voor jongere generaties. Veel is in de vergetelheid geraakt of lange tijd ongeweten gebleven. Bij herhaling - zelfs al kort na de bevrijding - is de vrees geuit dat jongeren de oorlog zouden vergeten en niet meer zouden herdenken. De socioloog Abram de Swaan meende eind 1988 zelfs dat 'de oorlogsjaren langzaam aan voltooid verleden tijd' aan het worden waren en uit 'particulier gesprek en publiek debat' zouden verdwijnen. 'Er ontbreekt hier of daar nog een monument voor dezen of genen', zo schreef hij, 'En dan is het afgelopen, dan is de Tweede Wereldoorlog alleen nog maar geschiedenis'.¹

Het was geen terloopse opmerking. De Swaan maakte haar bij gelegenheid van de uitreiking van een prijs aan Loe de Jong. Diens 'Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog' was toen zo goed als gereed. De Jong zal over De Swaans ontboezeming wel een wenkbrauw opgetrokken hebben, want een paar jaar daarvoor had hij laten weten dat de aandacht voor de oorlog nog lang geen verzadigingspunt had bereikt. De historicus toonde zich een betere voorspeller dan de socioloog. De Swaan sloeg de plank namelijk mis.

Zo bleek de behoefte aan het materieel gedenken in de jaren negentig en in het eerste decennium van het nieuwe millennium sterk toe te nemen. Er werden toen respectievelijk ten minste 568 en 564 monumenten opgericht: dat waren er twee keer zoveel als in de jaren tachtig. Gemiddeld is er dus vanaf 1990 elke week wel een gedenkteken dat aan de oorlog herinnert onthuld. Ook tussen 2010 en medio mei 2016 is dit het geval geweest. Nog afgezien van de vele Stolpersteine die in steden en dorpen zijn neergelegd bij de laatste woonplaats van (meest joodse) oorlogsslachtoffers, zijn er alweer enkele honderden gedenktekens bijgekomen die herinneren aan oorlogsdrama's. Alleen al in de eerste twee weken van mei dit jaar zijn herdenkingsstenen gelegd ter herinnering aan het drama op de Dam van 7 mei 1945 (31 doden), terwijl in minstens vijftien andere plaatsen nieuwe of geheel vernieuwde en uitgebreide oorlogsmonumenten zijn onthuld.²

1 Abram de Swaan, 'Een huisaltaar voor het oorlogsverleden. Over Loe de Jong'. In: dez., Perron Nederland, Amsterdam: Meulenhoff, 1991 [oorspr. 1988], pp. 182-193. Hier p. 183.

2 Dit gebeurde in Rotterdam, Haarlem, Ede, Sterksel, Oosterhout, Hulshorst, Bathmen, Bodegraven, Warnsveld, De Wijk, Darp (Dr.), Laren, Velp, Velsen-Noord en Ootmarsum.



En bij veel nieuwe gedenktekens worden nieuwe herdenkingen gehouden, dikwijls buiten de officiële nationale herdenkingskalender om. Eerder 'vergeten' groeperingen hebben een plaats op het herdenkingstoneel verworven en de oorlogsjaren zijn ook nu nog lang geen 'voltooid verleden tijd'. Er gaat in Nederland tegenwoordig vrijwel geen dag voorbij zonder dat er ergens in het land een aan de Tweede Wereldoorlog gewijde herdenkingsbijeenkomst plaatsvindt, vaak door een lokale of categorale herinneringsgemeenschap bij een bijzondere herinneringsplek. De herdenkingskalender en het rituele repertoire rond herdenken zijn gevarieerder geworden. Ook de deelname aan herdenkingsceremonies lijkt te zijn toegenomen. En vaak is gememoreerd

dat er een opvallend groot aantal jongeren deelnam aan een net voorbijge herdenking. Persoonlijk ben ik dan ook helemaal niet pessimistisch over de toekomst van het herdenken en de deelname van jongeren daaraan, integendeel.

DYNAMIEK VAN HERINNEREN EN HERDENKEN

Dat herdenkingscultuur iets statisch is kan niemand die de ontwikkelingen rond de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog heeft gevolgd beweren. De manier waarop oorlogsslachtoffers en oorlogsgebeurtenissen herinnerd en herdacht worden hangt nauw samen met verhoudingen, denkbeelden en ontwikkelingen in de samenleving als geheel. Herinneringen zijn voor onderscheiden



sociale groeperingen, generaties en geografische gemeenschappen heel divers. Ze resoneren met de sterk onderscheiden oorlogservaringen (of het ontbreken daarvan) en de wijzen waarop deze zijn overgedragen. Ze veranderen bovendien onder invloed van bredere maatschappelijke en culturele ontwikkelingen en zijn onderhevig aan een proces van politieke beïnvloeding en machtsuitoefening. Bepaalde gebeurtenissen uit het verleden worden geselecteerd en overbelicht, andere onderbelicht, genegeerd, verzwegen of verdonkeremaand, weer andere fel betwist.

Oorlogservaringen en oorlogsherinneringen zijn zeer divers en al die ervaringen en herinneringen konden aanvankelijk moeilijk in één Groot Verhaal worden geperst. Herinneren en herdenken zijn echter dynamisch doordat individuen en groeperingen hebben geprobeerd om genegeerde of verdrongen geschiedenissen aan de vergetelheid te ontrukken. Eén van de drijvende krachten achter de wijze waarop aan de herinnering gestalte wordt gegeven is de sociale dynamiek van het gevoel vergeten en achtergesteld te zijn en het daaruit ontstane streven naar erkenning. Tegenover het dominante geschiedverhaal komen alternatieve stemmen naar

voren; een tegengeluid dat als het aan kracht wint in het dominante vertoog kan worden opgenomen en zo alsnog een plaats krijgt in de wijze waarop de oorlog wordt herinnerd en herdacht.

Er bestaan dus tegelijkertijd meerdere herinneringsgemeenschappen, die elkaar deels overlappen en doorsnijden, deels met elkaar concurreren om erkenning, deels langs elkaar heen bestaan en altijd veranderlijk zijn. Soms leiden ze lange tijd een latent bestaan. Vaak gaan ze zich pas manifesteren in relatie tot andere herinneringsgemeenschappen. Juist omdat anderen erkenning ten deel viel, voelde een gemeenschap van lotgenoten zich achtergesteld en zocht ze zelf - vaak onder leiding van individuele vertegenwoordigers uit of zaakwaarnemers voor een herinneringsgemeenschap - eveneens erkenning voor opoffering en leed, en als teken daarvan een monument en een jaarlijkse ceremonie. Al doende werd zo een steeds dichter wordend web van herinneringsplaatsen en -rituelen gevormd.³

Maar ook binnen elke afzonderlijke herinneringsgemeenschap is dikwijls felle strijd geleverd over hoe op gepaste wijze te her- en gedenken. En het waren vaak jongeren die daarbij en bij het produceren van tegengeluiden een belangrijke rol speelden. L. de Jong wees bijvoorbeeld in 1994 op de voortdurende herontdekking van de oorlog door 'jonge generaties'.⁴ Het is wellicht goed om dit in gedachten te houden bij alle boegeroep om het Facebook bericht 'Geen 4 mei voor mij'. Het gedoe erom past in een hele rits controverses die herdenkingen van de oorlog van meet af aan hebben omgeven. Het incident is slechts één van talloze voorbeelden die laten zien dat lang niet iedereen zich bij herdenken of de wijze waarop dit gebeurt betrokken voelt of heeft gevoeld of zich er fel tegen af zet. Zie het internet en de sociale media waar eenieder - jong en oud - zich vrij voelt om meningen, meninkjes en vuil te spuien.

HERDENKEN EN JONGEREN

De angst voor het vergeten, het vergeten van het leed van oorlogsslachtoffers en hun nabestaanden, lijkt sinds 1945 een constante.

³ Zie hierover mijn boek *Rondom de stilte*. Amsterdam: Bert Bakker, 2011.

⁴ *Leidsch Dagblad*, 24 december 1994.

Toch zijn veel herinneringsgemeenschappen stevig geïnstitutionaliseerd en hebben ze zelf strategieën ontwikkeld om de fakkel aan een volgende generatie over te dragen. En er zijn in de voorbije decennia tal van inspanningen geleverd om jongeren bij de oorlogsles te houden.⁵ In het onderwijs lijkt de kennisoverdracht op het eerste gezicht stevig verankerd. De betrokkenheid van kinderen bij herdenkingen is in veel plaatsen bijvoorbeeld via de adoptie van gedenktekens en deelname aan herdenkingsbijeenkomsten bij monumenten en oorlogsgraven geregeld. Sommigen zullen uit volle overtuiging bij een dergelijk gedenkteken staan, anderen omdat het 'moet'. Hier is van belang dat lessen over de Tweede Wereldoorlog in het basis- en middelbaar onderwijs geborgd zijn, zodat jongeren een eigen oordeel kunnen vormen over het continuüm van goed naar fout en de morele dilemma's waarmee elke oorlog gepaard gaat. Op grond van de aangereikte kennis dienen jongeren ook zelf een keus te maken over hun deelname aan door scholen geïnitieerde projecten als de adoptie van een monument en de daarmee gepaard gaande herdenkingen of een daarvan los staande herdenkingsactiviteit. Leren kiezen is immers een cruciaal element in elke democratische rechtsstaat, niet een opgelegde en afgedwongen deelname aan een collectief ritueel dat mogelijk averechts werkt of zelfs aversie opwekt.

De reductie van oorlogsgeschiedenissen tot één dominant nationaal geschiedverhaal lijkt al lang achter ons te liggen. Er is meer ruimte ontstaan voor de ervaringen en verhalen van specifieke groeperingen en individuen. Wie jongeren aan het denken wil zetten, moet ook ongemakkelijke geschiedenissen vertellen: bijvoorbeeld hoe in Nederlands-Indië een oorlog met bezetting door Japanners zonder werkelijke bevrijding overging in een opstand en een koloniale oorlog die eufemistisch 'politioele actie' ging heten. Vanuit Indonesisch gezichtspunt is dit een geschiedenis van een vrijheidsstrijd tegen een koloniale onderdrukker die met militaire middelen een volk knevelde. Tegelijkertijd begingen jonge Indonesische revolutionairen tijdens de Bersiap wandaden tegen onder anderen Nederlands Indische, Nederlandse en Chinese burgers. Het is al vaker geconstateerd dat er een gebrek



aan historische kennis over deze episodes bestaat. Juist jongeren beschikken over de mix van distantie *en* betrokkenheid om hierover een nieuw licht te laten schijnen. Zo kunnen zij een rol in het her-denken spelen en hiermee verbonden wellicht ook in een andere – mogelijk grensoverstijgende – manier van herdenken.

Historicus Von der Dunk vond dat jongeren in het onderwijs de oorlog zelf maar moeten ontdekken: 'Laat ze onderzoek doen, werkstukken schrijven, dan komen ze zelf wel met vragen. Je moet het niet van bovenaf opleggen.'⁶

Het onderwijs moet dan natuurlijk wel iets aanbieden waarbij aangesloten kan worden. Aan die kennisoverdracht schort het een en ander. Ik merk bijvoorbeeld dat 'mijn' studenten antropologie soms weinig weet hebben van waar de vele gedenktekens in het Amsterdamse Joods Cultureel Kwartier allemaal voor staan.

5 Zie Dienne Hondius, Oorlogslessen. Onderwijs over de oorlog sinds 1945. Amsterdam: Bert Bakker, 2010.

6 Algemeen Dagblad, 5 mei 2001.

Vaak weten ze niet eens dat er zoveel aan de Shoah gerelateerde gedenktekens zijn in de directe omgeving van het Roeterseiland waar ze studeren. De Hollandsche Schouwburg, Wolkers' Spiegelmonument, De Dokwerker, Joodse Dankbaarheid en al die andere gedenktekens zeggen ze meestal weinig of niets. Ik stuur ze op pad om het ze aan de hand van enkele gerichte vragen zelf te laten ontdekken. Anderzijds zie ik een belangstelling voor de eigen culturele identiteit, zeker bij studenten met een joodse, Indische of Molukse achtergrond, waarbij de oorlogsgeschiedenis dikwijls een ijkpunt vormt. En, zoals gezegd, de aandacht voor de oorlog is in de afgelopen kwart eeuw niet verslapt maar verbreed en verdiept. Toch valt er nog veel werk te verrichten, zij het liever niet in voorschrijvende zin.

Wek nieuwsgierigheid, prikkel belangstelling en laat onderzoeken, maar dring niet op en dwing niet. Dat leidt waarschijnlijk vooral tot dwarsigheid. Aan de Tweede Wereldoorlog valt nog heel veel te ontdekken, door vergeten, verzwegen of verdrongen episodes, heikle kwesties, perspectiefwisselingen en blinde vlekken. En blinde vlekken zijn er meer dan genoeg. Ik begon er mijn verhaal mee: willekeurige burgerslachtoffers van oorlogsgeweld, niet alleen in Europa maar ook in Azië, niet alleen door handelingen van bezetters maar ook door die van de geallieerden. Aan hun lot is nog maar weinig aandacht geschonken. In groter verband vergeten we graag dat we onze vrijheid mede te danken hebben aan de Russen, die we zo graag verguizen, tijdens de Koude Oorlog en ook nu weer. Het ging om een *wereldoorlog*, toon dan ook hoe de geschiedenis in Nederland van 1939 tot 1945 zich verhield tot het bredere internationale verband. Jongeren zijn daar mogelijk gevoeliger voor dan ouderen, die geschiedenis veeleer in een nationaal kader hebben leren plaatsen.

Er staat nog een olifant in de kamer: de betrokkenheid (of afzijdigheid) van jongeren die door hun etnische achtergrond niet een min of meer vanzelfsprekende connectie hebben met het Nederlandse oorlogsverleden. Er zijn pogingen gedaan om hen daar wel bij te betrekken. Marokkaanse jongeren gingen bijvoorbeeld naar de Franse oorlogsbegraafplaats in het Zeeuwse Kapelle omdat daar enkele tijdens de Tweede Wereldoorlog omgekomen Marokkaanse en Algerijnse militairen liggen. Zo zou er toch een

gezamenlijk verleden zijn. Dit wat krampachtig aandoende streven leidde weer tot heftige reacties uit sommige Nederlandse kringen omdat deze militairen niet op Nederlandse grondgebied hadden gestreden. Maar laten we accepteren dat naoorlogse migranten en hun nazaten veelal geen directe aansluiting bij in Nederland vigerende herinneringsvertogen vinden en zich - mede daardoor - minder eenvoudig tot de bestaande herdenkingspraktijken kunnen verhouden en zich er minder toe aangesproken voelen. We moeten ons ervan bewust zijn dat wie binnensluit (bijvoorbeeld in een herinneringsgemeenschap), tegelijkertijd buitensluit. De ene categorie denkt: het is niet jouw geschiedenis, de andere spiegelbeeldig: het is niet onze geschiedenis. Daar moeten we begrip voor hebben. Dat is overigens iets heel anders dan begrip tonen voor respectloos verstoren van herdenkingen.

Net als Von der Dunk heb ik weinig vertrouwen in het van bovenaf opleggen van wat jongeren zouden moeten - of kunnen - doen als het om herdenken gaat. Ik geloof in initiatieven die van onderop ontstaan en door individuen of in kleine kring worden genomen. Zo zijn per slot van rekening ook de 4-meierdenking, de Indiëherdenking en recenter Theater Na de Dam ontstaan.⁷ Wellicht vindt men dit laatste een high brow manier van herinneren en herdenken, maar dat hindert niet. Bied jongeren perspectief om ook op kleinere schaal, voor specifieke categorieën belangstellenden, herdenkingstheater te maken en gestalte te geven aan nieuwe vormen van herinnering en herdenking. Muziek, dans, film, fotografie, interactieve en multimediale exposities of computergelateerde vormen zouden daar een rol bij kunnen spelen, wellicht tot aan games toe. De activiteiten van het Internationale Jongeren Centrum bij de Duitse oorlogsbegraafplaats te Ysselsteyn zouden ook als voorbeeld kunnen dienen. Naast al bestaande rondleidingen, excursies en vormen van re-enactment kunnen studentensymposia worden georganiseerd, die tot belangstelling voor herdenkingen kunnen leiden. Sta verder

7 Achter de Commissie Nationale Herdenking die de 4-meierdenking bedacht ging aanvankelijk maar één man schuil: Jan Drop. De Indiëherdenking is eveneens in belangrijke mate door een eenling van de grond gekomen: G.S. Vrijburg. De aanzet tot Theater Na de Dam is een aantal jaren geleden gegeven door de jonge Bo Tarenskeen en Jaïr Strandens.

open voor een deels andere invulling van rituelen. Uitgebreid vlagvertoon, uniformen en andere vormen van plichtmatigheid spreken lang niet tot ieders verbeelding, vermoedelijk zeker niet die van jongeren.

Het gaat niet alleen om nieuwe vormen van overdracht, maar mogelijk ook om nieuwe perspectieven op de oorlogsgeschiedenis, perspectieven die dan weer leiden tot nieuwe verhalen, nieuwe herinneringen en nieuwe herdenkingen, geïnitieerd door oude, nieuwe of gerevitaliseerde herinneringsgemeenschappen. Met de oorlog zijn we dan ook nog lang niet klaar. En er zijn daarover nog vele verhalen te ontdekken en te vertellen:

- Over vervolging
- Over terreur en angst
- Over schijn en wezen
- Over verzet en collaboratie
- Over daders en slachtoffers
- Over moed, lafheid, verraad
- Over meelopers en wegwijkers
- Over willekeur, toeval en noodlot
- Over barbarisme en medemenselijkheid
- Over slavernij en gevangenschap in Europa en Azië
- Over duivelse dilemma's en schier onmogelijke keuzes
- Over de dwingende en actuele boodschap van Dit Nooit Weer

SLOTOPMERKINGEN

Juist de democratisering van de herinnering - en in het verlengde daarvan de herdenkingscultuur - zorgt ervoor dat de herinnering levend blijft, dat er nieuwe invalshoeken op het verleden mogelijk zijn, dat uiteenlopende herinneringsgemeenschappen uiting kunnen geven aan hun visie op het verleden en die op een eigen manier kunnen herdenken. Tegenkating, commotie en protest zorgen ervoor dat de aandacht niet verslapt, al dreigt emotioneel debat soms wel ten koste te gaan van het herdenken zelf. Binnen een specifieke herinneringsgemeenschap lijkt dat risico echter kleiner.

De oorlog wordt langzaam geschiedenis, maar is nog niet voorbij zolang herinneringen direct overgedragen worden. Nazaten van getroffenen, betrokkenen en geïnteresseerden kunnen de fakkel



overnemen, uitzoeken wat gebeurd is en de door hen opgetekende verhalen weer doorgeven. Er gebeurt in dit opzicht al het nodige, maar laten we niet vergeten dat actief herdenken en vooral de organisatie ervan doorgaans een zaak van verhoudingsgewijs weinigen is. Waar ligt in dit opzicht een belangrijke uitdaging? In het bestuurlijk inschakelen van jongeren bij de instituties van vrijwilligers die herdenkingen organiseren. Daarvoor moeten ze actief worden uitgenodigd en in staat worden gesteld om de door hen gewenste vorm en inhoud aan herdenkingsrituelen te geven. Vraag bijvoorbeeld jonge derde- en vierdegeneratie betrokkenen, jonge historici, jonge journalisten, jonge initiatief- en zaakwaarnemers om een actieve rol te spelen in besturen. Creëer daarvoor ruimte in die besturen en maak het aantrekkelijk voor jongeren om te participeren door ze ook inhoudelijk de ruimte te geven.

Laat ik in dit verband eindigen met een stelling en een vraag: om een fakkel over te kunnen nemen, moet zij losgelaten worden. Ergo, is het probleem overnemen door jongeren of overdragen door ouderen?